

cev) in Krška vas (34 in 130 prebivalcev), Videm - središča današnje Krke ob cerkvi - je štelo 25 hiš (116 prebivalcev), Gmajna pod njim pa 26 hiš (134 prebivalcev), Šica, Marinča vas in Hočevje z nad 100 prebivalci. Najdlje od šole so imeli učenci 4-5 km iz devetih vasi. Na kmetijskem področju je manjkalo »denarnih dohodkov, zaslužka ni.« Področje je označeno kot siromašno.

V poglavju o dosedanji zgodovini šole je upravitelj zavzeto opisal razvoj šolske stavbe (sezidane leta 1809, prenovljene in delno razširjene leta 1867 in nato leta 1897 ob razširjenju v dvorazrednico). Tedaj so iz učiteljskega stanovanja napravili drugo učno sobo in tako »je ostala zapečaten usoda krške šole, da imamo še danes razdrapano zidovje iz l. 1809, ki je bolj podobno staremu hlevu, kot pa šoli.« Tretjo učno sobo so prizidali leta 1906, ko je postala šola trirazredna. Oddaljeni Korinj je leta 1912 dobil ekspoziuro, leta 1929 pa samostojno enorazredno šolo. Nato so naštetih učitelji na krški šoli od leta 1809 naprej ter dopisani še za leta 1934-36.

O šolski stavbi piše, da je last Krajevnege šolskega odbora na Krki, da je v slabem stanju in meri 238 m². Šola je imela šolski vrt (8,56 a), travo okoli učiteljske hiše (3,25 a) in pašnik (15,65 a). Šolski objekti so bili vredni 150 000 din, zavarovani pa pri vzajemni zavarovalnici proti požaru za 15.000 din (šola) in 10.000 din (učiteljska hiša).

Skica šolske stavbe nas seznanja s tlorisom poslopja s tremi učilnicami, skica šolskega vrta pa z njim (drevesnica, čebelnjak).

Zadnja stran prinaša skico vasi (Videm in Gmajna) s cerkvijo, šolo, učiteljsko hišo, drugimi hišami, reko in cestami. K temu sodi tudi fotografija vasi z razlago štirih poslopij ob cerkvi (kaplanija, župnišče, šola, mežnarija). Šolski list je izpolnil 7. aprila 1929 upravitelj Alojzij Intihar./4/

Šolski listi so zbrani v šestindvajsetih ovojih, shranjeni pa v šestih arhivskih škatlah. K vsakemu ovoju, v katerem so šolski listi za posamezni okraj (meščanske in srednje šole ter opuščene pa še posebej), je narejen popis. Gradivo je muzej prejel oz. rešil pred uničenjem od Zavoda za šolstvo v šestdesetih letih, ko sta obe instituciji domovali v skupni stavbi. Gradivo je bilo del gradiva prosvetnega oddelka hanske uprave, kjer so ga dopolnjevali v tridesetih letih, tudi še v času italijanske uprave 1941-43, le delno pa še po vojni. V več primerih so se šolski listi, ki so jih šolski upravitelji sestavili v nekaj izvodih, ohranili tudi v londnih posameznih osnovnih šol, tu pa so zanimivi kot zbrani za celotno področje tedanje Slovenije, čeprav niso ohranjeni prav vsi. Omeniti pa velja, da dobro dopolnjujejo dokumentacijske mape v dokumentaciji Slovenskega šolskega muzeja, ki nudijo z izvlečki iz šolskih kronik in drugimi viri zanimive podatke za skoraj vse šole na Slovenskem./5/

OPOMBE

1. Ob sedemdesetletnici Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1968 (odslej: Ob sedemdesetletnici); Osemdesetletnica Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana 1978. — 2. Andrej Vovko, Arhiv Slovenskega šolskega muzeja, v: Arhivi, IV/1981, str. 120-121. — 3. Ob sedemdesetletnici, str. 63. — 4. Šolski listi, ovoj 7: Grosu-

plje; Krka. — 5. O dokumentacijski zbirki prim.: Dokumentacijska zbirka v: Ob sedemdesetletnici, str. 59-63 in Slavica Pavlič, Dokumentacijska zbirka v: Osemdesetletnica Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana 1978, str. 89-92.

Poštni žigi Ljubljanske pokrajine - Notranjska in Dolenjska pod italijansko in nemško okupacijo 1941-1945

Cvetko Zupančič

Zbiranje poštinih žigov je sestavni del raziskovanja zgodovinskih dogodkov. Posebno zanimivo in dinamično je delovanje poštinih uradov v času druge svetovne vojne (1941-1945) na območju Dolenjske in Notranjske, ki so jo najprej zasedli Italijani, 9. septembra 1943 pa Nemci. Pri raziskovanju poštinih žigov tega časa in prostora pa moramo vedeti, da se ni dovolj opirati le na uradne podatke o žigih, temveč je velikokrat treba preko originalnih dokumentov (najbolj verodostojne so sodne povratnice) ugotovljati dejansko stanje na terenu. To velikokrat odstopa od uradne objave - in ravno v tem je čas takega raziskovanja.

V naslednjem članku bo podan prikaz sistemizacije obdobja poštinih žigov Ljubljanske pokrajine v obdobju 1941-1945, kot je bil prikazan na razstavi filatelističnega krožka na Šoli za slepo in slabovidno mladino v Ljubljani junija 1990. Tekstualni del omenjenega razstavnega projekta je bil povzeteč članka Milana Govekarja NOTRANJSKA IN DOLENJSKA POD OKUPACIJO, objavljenega v Filateliji, št. 1/1969, 2/3 leta 1969.

I. ITALIJANSKA OKUPACIJA:

Italijanske čete so prekoračile staro državno mejo na notranjskem področju šele 11. aprila 1941. Tega dne zvečer so Italijani vkorakali v Ljubljano, vojaške operacije na Dolenjskem in Notranjskem pa so bile zaključene s 23. aprilom 1941. Za filateliste je zato važno vprašanje, kdaj se de facto začne obdobje okupacije. Menim, da na območju Ljubljanske pokrajine za datum pričetka okupacije lahko določimo 16. april 1941. Dan prej je namreč kapitulirala Kraljevina Jugoslavija, medtem ko je italijanska vojska tedaj že zasedla praktično vso Dolenjsko in Notranjsko. Če se odločimo za tako časovno razmejitev, potem žigi z datumom do vključno 15. aprila 1941 spadajo med žige Kraljevine Jugoslavije, žigi od vključno 16. aprila 1941 do vključno 8. septembra 1943 (kapitulacija Italije) pa med žige italijanske okupacije Ljubljanske pokrajine.

V pričujočem članku podajam prikaz poštinih žigov v Ljubljanski pokrajini v času 1941-1945, ločeno po posameznih obdobjih:

1. Predokupacijsko obdobje (od napada na Jugo-

slavijo, 6. 4.-15. 4. 1941): V tem obdobju se je na poštah Dolenjske in Notranjske uporabljal poštni žig stare Jugoslavije v latinici in cirilici.

2. Obdobje žigovnih provizorijev (od 16. 4. 1941 do izdaje prvih uradnih žigov):

Enako kot v obdobju od napada na Jugoslavijo do kapitulacije Jugoslavije 15. aprila 1941 je večina pošt nemoteno poslovala naprej, kot da se s prihodom italijanskih čet ne bi prav nič spremenilo. Sprva so se uporabljale celo starojugoslovanske znamke, ki so se žigosale z običajnimi starojugoslovanskimi eno- in dvokrožnimi žigi v latinici in cirilici.

Izjema je bilo le pet pošt na Dolenjskem, ki so jih začasno zasedli Nemci ter jih šele kasneje odstopili Italiji (razen Krmelja junija 1941). V teh krajih pošte niso uporabljale starih jugoslovanskih žigov, ker so jih Nemci zasegli in uničili (razen Mokronoga). Te pošte so sprva uporabljale nemške žigovne provizorije (ročne žige) ter šele kasneje normalne italijanske žige. Te pošte so: Krmelj (Karmel), Mokronog (Nassenfuss), Št. Jernej (St. Bartelmä), Škocjan (St. Kanzian) ter Kostanjevica (Landstrass). Pošta Krmelj pa je približno 2 meseca, nekako od sredine julija do konca septembra 1941, uporabljala tudi nemški normalni žig KARMEL / STEIERM/, ki so ga Italijani 7. oktobra 1941, ko so zasedli Krmelj, zamenjali s fašističnim žigom tega kraja.

Nekatere pošte na tem območju (Bela Cerkev, Sv. Križ pri Litiji, Sv. Križ pri Kostanjevici ter Tržišče) pa v tem obdobju sploh niso uporabljale jugoslovanskih žigov. Edinstven primer pa je uporaba starega jugoslovanskega pečatnega žiga na pošti Bela Cerkev na Dolenjskem.

3. Prva uradna izdaja žigov - nacionalizirani jugoslovanski žigi: Dne 28. aprila 1941 je bil izdan prvi uradni pečatnik: žig št. 3 pošte Ljubljana 2, iz katerega so sklesali napis v cirilici. Kasneje je to storilo še 90 poštnih uradov, s skupno 163 poštnimi žigi.

4. Izdaja prvih normalnih italijanskih žigov:

Poštna uprava je 16. junija 1941 razposlala poštnim uradom 162 novih žigov velikosti 30 mm v premeru. V zgornjem krogu kolobarja je navedeno krajevno ime v slovenščini, v spodnjem delu pa je navedena oznaka »LUBIANA«. V juliju in avgustu 1941 so pošte prejele še 26 žigov enake izdelave, vendar z manjšim premerom: od 27 do 29 mm.

5. Fašistični žigi:

Ti žigi poleg ostalih oznak nosijo še oznako letnice fašistične ere v rimskih pismenkah. Prvi med njimi so prišli v promet v začetku oktobra 1941, serija teh žigov pa je bila končana v naslednjem letu (le velikost je večja, in sicer 34 mm). Enako kot normalni italijanski žigi so tudi le-ti dvojezični. Poleg ljubljanskih pošt je ta žig prejelo še 8 poštnih uradov na podeželju. Zares edinstvena pa sta žiga pošt Dolenji in Gorenji Logatec; krajevni imeni sta namreč poitalijančeni v LONGATICO DI SOTTO oziroma LONGATICO DI SOPRA. V marcu in juniju 1943 je bila izdelana druga serija fašističnih žigov premera 30 mm, ki pa niso prišli v promet (Adlešiči, Banja Loka, Dobrniče, Kočevska Reka, Mozelj in Nemška Loka). Dva od teh (Adlešiči in

Dobrniče) pa sta bila predelana in uporabljena kot nacionalizirana jugoslovanska žiga po 15. maju 1945.

6. Prekriti fašistični žigi:

Kmalu po zlomu fašizma se je še pred 9. septembrom 1943 v fašističnem žigu oznaka fašistične letnice prekrila s črnim pravokotnikom. Najbolj zgodnji tak žig mi je poznan s pošte Ljubljana I z datumom 31. julij 1943. Iste žige po 9. septembru uvrščamo v žige nemške okupacije Ljubljanske pokrajine.

II. NEMŠKA OKUPACIJA:

Nemci so z zasedbo Ljubljanske pokrajine zaradi razmaha osvobodilnega gibanja in zaradi svobodnega ozemlja prevzeli le nekako polovico, od skupno 101 pošte. Nemci so se utaborili le v večjih središčih, v Beli krajini pa se Nemci niso obdržali niti tako dolgo, da bi odprli vsaj eno pošto. Zato nemških žigov s tega področja ni.

1. Obdobje italijanskih žigov:

1.1. Prekriti fašistični žigi:

Kot sem omenil, se je na območju Ljubljanske pokrajine po zlomu fašizma uporabljal fašistični žig, na katerem je bila fašistična letnica prekrita s črnim pravokotnikom, in sicer kot italijanski žig - isti žig pa se po 9. septembru 1943 uvršča med žige nemške okupacije Ljubljanske pokrajine.

1.2 Normalni italijanski žigi:

Pošte, ki so imele samo italijanske normalne žige, so le-te še naprej uporabljale vse do zamenjave z nemškimi dvojezičnimi žigi v sredini leta 1944. Tako se italijanski žigi v času po 9. septembru 1943 pojavljajo ne le na italijanskih znamkah, temveč tudi na pretiskih in celo na tako imenovanih pokrajinskih znamkah.

2. Razdobje žigovnih provizorijev (predelani starojugoslovanski, avstrijski ter italijanski žigi):

Nekatere pošte (Šmarje-Sap, Cerknica, Novo mesto, Kočevje) so po 9. septembru 1943, do nemškega dvojezičnega žiga, uporabljale namesto italijanskega žiga nacionalizirane jugoslovanske žige, predelane še leta 1941. Znana je predelava nedokončanega fašističnega žiga št. 3 Grosuplje. Nemška oblast je dovolila predelavo nekaterih italijanskih, starojugoslovanskih pa tudi avstrijskih žigov, ki so prišli v promet kot nemški uradni enoimenski žigi (Horjul, Rakek, Škofljica).

3. Gotovinski žigi:

Zaradi pomanjkanja znamk so se pošiljke morale odpremljati brez znamk, vendar z oznako, da je bila poštna pristojbina plačana v gotovini. Sprva kot rokopolisna oznaka, kasneje pa kot ročne gumi-jeve štampljke z ustreznim besedilom: »FRANKO ali PORTO v gotovini Lit. . . zaračunano pod štev. . . « Besedilo je bilo praviloma v slovenščini, kasneje pa tudi v italijanščini ali v nemščini. Gotovinski žig je znan pri 30 izmed 51 pošt, kolikor jih je največ in nazadnje bilo v Ljubljanski pokrajini v času nemške okupacije.

4. Obdobje nemških dvojezičnih žigov:

Prvi normalni nemški žig se je pojavil na ljubljanskih poštah šele 25. junija 1944. Najkasnejši

nemški žig TREBNJE nosi datum 26. april 1945. Zadnje dni aprila 1945 sta bila izdelana še dvojezični žig pošte IDRJA in enoimenski (slovenski) žig pošte LJUBLJANA-LETALIŠČE, ki pa nista prišla več v uporabo.

5. Nacionalizirani nemški in italijanski žigi do 15. maja 1945:

Ti spadajo še med žige nemške okupacije Ljubljanske pokrajine. Najbolj »zgodnji« je žig pošte Vrhnika, ki je uporabljala nacionalizirani nemški dvojezični žig že 6. maja 1945, torej dan po prihodu osvoboditeljev. Ta pošta je že istega dne uporabljala tudi nacionalizirani italijanski žig št. 4.

6. Nacionalizirani nemški in italijanski žigi po 15. maju 1945:

Te žige sicer prištevamo k žigom nove Jugoslavije, vendar so pogosto predmet zbiranja nemških in italijanskih zbirateljev okupacije Ljubljanske pokrajine.

Sem bi lahko prišle tudi gotovinske žige po 15. maju 1945. Znani so celo primeri, da se je gotovinski žig po 15. maju 1945 ob pomanjkanju znamk uporabljal tudi zunaj območja bivše Ljubljanske pokrajine (Štajerska).

V članku obravnavam poštne žige redkih poštних uradov v letih 1941-1945. Gotovo bi bilo glede celovitosti problematike potrebno upoštevati še pregled žigov pomožnih pošt oziroma t.i. poštних zbiralnic, ki so bile vezane na matični poštni urad. Prav tako pa spadajo v ta sklop še poštne žige ambulančnih pošt, to je pošt, ki so delovale na določenih vlakih v času 1941-1945, ter uporabljale svoj poštni žig. To področje bi lahko bilo predmet posebne raziskave oziroma obdelave v posebnem članku.

Nekaj zanimivosti o filmih Božidarja Jakca

Ivan Nemanič

Arhiv Slovenije se je že v začetku varstva filmskega gradiva seznanil z začetniki, pionirji slovenskega filma. Zbral je podatke o njihovem delu in filmskih stvaritvah. Ugotovili smo, da so si nekateri med vnetimi privrženci filmske slike ustanovili filmska podjetja, drugi pa so se uveljavili kot filmski snemalci - amaterji. Med njimi je bil tudi Božidar Jakca, snemalec-amater, vendar v veliki meri umetnik tudi s filmsko kamero. Kmalu za tem smo njegove filme, ki jih hrani RTV Ljubljana, prekopirali in shranili v arhivu. Poleg tega smo pozneje presneli tudi njegove družinske filme, ki so bili do tedaj v javnosti nepoznani. Pred nedavnim smo filme Božidarja Jakca podrobno pregledali, obdelali in zanje pripravili inventar. Še pred leti smo povabili na ogled filmov tudi avtorja, ki se je spomnil mnogih podrobnosti, ki jih je snemal. Pripovedoval je, da je mnogokrat začutil zgodovinski pomen dogodkov, npr. zasedanje Zbora odposlancev, sloven-

skega naroda v Kočevju in jih je zaradi tega posnel bodisi s fotoaparatom ali pa s filmsko kamero. Pri nadaljnji obdelavi filmov smo se prepričali o pravilnosti presoje avtorja, ki je posnel mnoge pomembne dogodke in dogajanja iz življenja takratnega časa in jih otel pozabi. Ti zapisi so prvenstveno vir za kulturno zgodovino Slovencev, za študij etnologije, saj pripovedujejo o načinu življenja in običajih naših prednikov v že nekoliko odmaknjenih desetletjih. Pripovedujejo pa tudi o boju za obstanek v času vojne vihre. Božidar Jakca je prispeval pomemben delež k Partizanskim dokumentom. V Jakčevih filmih smo odkrili tudi druga pričevanja. V filmu Gregoričev fotoamaterski izlet v Belo krajino iz leta 1933 smo na trgu v Črnomlju med belokranjskimi narodnimi nošami prepoznali Metoda Badjuro, ko snema svoj film Jurjevanje v Črnomlju. Vse do tedaj nismo mogli ugotoviti natančnega datuma nastanka Badjurovega Jurjevanja. Posnetek je zanimiv tudi zaradi tega, ker je to edinstven primer, ki v predvojnem času prikazuje nekega snemalca pri snemanju drugega filma.

Jakčevi filmi lahko predstavljajo tudi dokumentacijo za praktično uporabo. V Starem trgu ob Kolpi so pred nedavnim obnavljali manjšo cerkev Kalvarijo, ki je razpadala in bila brez fasade. Božidar Jakca je v filmu Ženitovanjski običaji v Predgradu posnel tudi Kalvarijo in kapelice ob njej, ki so jih Italijani med vojno porušili. Na temelju filmskega posnetka Božidarja Jakca so obnovili zunanost cerkve Kalvarije po prvotnem vzoru.

V filmu Prekmurje-Ljubljana smo prepoznali posnetek častne straže in spremstva poljskega kardinala dr. Avgusta Hlonda v Ljubljani. Po pripovedovanju Tatjane Jakca prikazuje posnetek dr. Hlonda v času Evhariističnega kongresa v Ljubljani. Glede na to naj bi Jakca snemal na barvni film že 1935. leta. Vemo pa, da se je dr. Hlond udeležil tudi kongresa Kristusa kralja v Ljubljani 1939. leta. Vprašanje datiranja posnetka ostaja odprto, s tem pa tudi datum prvega slovenskega barvnega filmskega posnetka.

Posebno skupino Jakčevih filmov predstavljajo družinski filmi, ki ohranjajo spomin na njegove svojce, prijatelje in znance, ki so bili pomembne osebnosti takratnega časa. Med posnetki družinskih filmov smo ugotovili tudi krajše sekvence, ki presegajo pomen družinskih filmov, npr. posnetek spominske razstave Mirana Jarca ob 10-letnici njegove smrti 1952. leta v Dolenjskem muzeju in posnetek I. grafične razstave v Moderni galeriji v Ljubljani 1955. leta.

Poleg tega, da so Jakčevi filmi zgodovinski vir v nekem splošnem pomenu besede, smo spoznali, da imajo še eno razsežnost, ki jo pri drugih filmih in sploh pri arhivskem gradivu ne zasledimo tako pogosto, to je emocionalni odnos gledalcev do posameznih posnetkov. Že po predstavitvi Jakčevih filmov v Cankarjevem domu in pozneje so prihajali posamezniki v arhiv z željo, da si ponovno ogledajo nekatere njegove filme, ker so v njih prepoznali svoje bližnje, starše in znance. Nekateri med njimi so prišli tudi od zelo daleč, da so le videli Jakčeve filme.

Med drugim smo ugotovili še eno zanimivost, ko

smo primerjali film o Zboru odposlancev v Kočevju s pisanimi viri. Dogodke na zboru in po njem v času nemške ofenzive podrobno opisuje Edvard Koebek v knjigi Listina, Božidar Jakac pa jih je posnel na filmski trak. In če ob branju knjige predva-

jamo Jakčev film, oživijo pred našimi očmi dogodki iz tistega časa. Knjiga in film se dopolnjujeta, združita se v enovito pripoved, kar predstavlja ilustrativen primer uporabe filmske slike in pisane besede.